

UDK: 159.922.7:371

Dilnoza BEKMURADOVA,
Qashqadaryo viloyati P Y M O' M M
Pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti
kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: bekmuradovadilnoza1978@gmail.com

O'zbekiston Respublikasi Oriental universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasining psixologiya fanlari doktori, professor B.M.Umarov taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MUSTAQIL FIKRLASH JARAYONINI RIVOJLANTIRISH NING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maktabgacha yosh davrining inson kamolotining keyingi rivojlanishidagi, bolani maktab ta'limiga tayyorlashdagi alohida roli maktabgacha ta'limning maqsadini belgilash, maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish metodlari va tashkiliy shakllarini o'ziga xos mazmunini ishlab chiqishni, bolalarni har tomonlama kamolga yetkazishga o'qitishning rolini tadqiq qilish zarurligini shart qilib qo'ydi. Buni inobatga olgan holda ushbu maqolamizda maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish faolligini rivojlantirish yo'llarini tadqiq etdik.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, bolalar, ta'lim, yo'naltirish, pedagog, bilish faolli, rivojlantirish, shakllantirish.

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫСЛИТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА У ДОШКОЛЬНИКОВ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

Особая роль дошкольного возраста в дальнейшем развитии человеческого потенциала, подготовке ребенка к школьному обучению, роль педагогического дошкольного образования обусловила необходимость исследования. С учетом этого в данном государстве мы исследовали пути развития познавательной активности дошкольников.

Ключевые слова: дошкольник, дети, воспитание, направленность, воспитатель, активное обучение, развитие, формирование.

DEVELOPMENT OF INDEPENDENT THINKING PROCESS IN PRESCHOOLERS SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES

Annotation

The special role of preschool age in the further development of human development, the preparation of the child for school education. The role of teaching preschool education conditioned the need for research. With this in mind, in this article we explored ways to develop the cognitive activity of preschool children.

Key words: preschool, children, education, orientation, educator, active learning, development, formation.

Kirish. Bugunning talabi – jamiyatda jismonan sog'lom, ma'naviy etuk shaxslarni voyaga etkazishdir. Har tomonlama barkamol avlod esa porloq kelajakning garovidir. SHu sabab, yoshlarni qo'llab-quvvatlash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Olimlarning ko'p yillik tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, inson umri davomida o'zlashtirishi mumkin bo'lgan bilimlarning 70 foizini 3-7 yosh oralig'ida egallar ekan. Chunki bu davrda boladagi barcha bilish jarayonlari o'sib, rivojlanadi.

Mamlakatimizda keyingi yillarda Maktabgacha ta'lim tizimiga katta e'tibor qaratilib, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida barcha imkoniyatlar yaratilmoqda.

Zamon taraqqiyotga, rivojlanishga yuz tutgan sari ta'lim-tarbiya jarayonida samarali vosita bo'lib xizmat qiladigan omil, metod, vositalarini ham takomillashtirish talabi vujudga keldi. O'n yil oldingi 5 yoshli bola bilan hozirgi shu yoshdagi bolaning qiziqishi, harakati, erkaligi tubdan farq qiladi. SHu bois, ta'limning barcha bosqichlarida yangicha metodlar maydonga kelmoqda.

Ma'lumki, barkamol avlodni tarbiyalash, dastlab, oilada, so'ngra maktabgacha ta'lim muassasasida amalga oshiriladi. Bu an'ana mas'uliyat bilan davom ettirilishi lozim. Zamon talabidan kelib chiqib, millat jonkuyarlari zarur tadbirlarni izlab topadi, tizimga tatbiq etadi.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolaning eshitish xotirasidan ko'ra ko'z, tasavvur xotirasi kuchli bo'ladi. SHuni inobatga olib mashg'ulotlar o'yin, ko'rgazmali qurollar, multimedia-didaktika o'yinlaridan foydalanilgan holda tashkil etilsa, har bir bolada o'rganishdagi rag'batning amaliy natijasi his etilib, axloqiy fazilatlar rivojlanadi, halollik, adolatlilik, qat'iyatlilik, erkin fikrlash, nutqining o'sishi va eng asosiysi, zamonaviy texnologiyalar bilan hamnafas bo'lib voyaga etishiga zamin yaratiladi.

Asosiy qism. Globallashuv davrida maktabgacha yoshlarni ilm-fan asoslarining mustahkam bilimlarini egallashga tayyorlash, ularda yuksak onglilikni tarbiyalash, umuminsoniy axloqiylikni shakllantirish, yosh avlodni maktab ta'limi to'g'ri yo'naltirish, ularning bilish faolligini rivojlantirish muhim vazifadir. So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarga keng imkoniyatlar yaratilmoqda, shu jumladan ularni ta'lim olishiga qator imkoniyatlar berilmoqda. Ammo zamonaviy dunyoda nafaqat ta'lim, balki tarbiya ham muhim sanalmoqda. Yoshlarimiz dunyoviy bilimlarni shu bilan

birgalikda ma'naviy tarbiyaviy sifatlarni ham o'zida shakllantirmog'i zarur. Ushbu fikrni muhtaram Prezidentimiz ShavkatMirziyoyev ham ta'kidlaganlar: "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala - bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgarayapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan". Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Taraqqiyotstrategiyasi" da maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan maqsadlarga diqqat qaratsak: 38-maqsad Maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini oshirish hozirgi 62 foizdan kamida 80 foizga yetkazish. 39-maqsad Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish. 40-maqsad: Maktabgacha ta'lim tizimida budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlash.

Ko'rib turganimizdek maktabgacha ta'lim tizimida keng ko'lamli silohotlar olib borilmoqda. Shu bilan birgalikda ushbu sohada muammolar to'liq bartaraf etildi deya olmaymiz. Bu muammolarni to'laqonli hal etishda o'qituvchi-pedagogning intellektual salohiyati va kasbiy mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ham amalga oshirilayotgan ishlarni pedagogik tahlil qilish, ta'lim-tarbiyaviy jarayonlarining samarali kechishini ta'minlash zaruriyati yuzaga keldi. Bu talablar pedagogika oliy o'quv yurtlarining maktabgacha ta'lim yo'nalishi bo'yicha malakali kadrlar tayyorlashga ham taalluqli bo'lib, bu ixtisos beradigan fanlarning nazariy jihatdan yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

Fikrlash jarayoni – bu fikr jarayonlarini amalga oshirish innovatsiyalarni kashf etishga olib keladigan ijodiy jarayondir. Fikrlash psixologiyasidagi eng muhim tushunchalar muammoli vaziyat tushunchasi bo'lishi mumkin. Buning sababi, mazkur vaziyatni hal qilish uchun mavzuning shaxsiy tajribasida yetarli ma'lumot yo'qligi va bu ma'lum psixologik reaksiyalar bilan birga bo'lishidir - bu g'azab, tashvish, hayratlanish va hk. Bu shaxsning qidiruv faoliyatini faollashtiradi va unga muammoli vaziyatga yechim topishga, noma'lum narsani qidirishga yo'naltiradi, bu esa yangi ijodlarga ijodkorlikda muvaffaqiyat qozonishi mumkin. SHu kabi faoliyat taxminlar, gipotezalar yaratishda paydo bo'lishi mumkin. Bu holda, kundalik odamning fikrlashi yo'q.

Bolalarning fikrlashlari umumiy (transduksiya) ishtirok etmasdan, xususiydan xususiya quriladi. Bola ovoz chiqarib mulohaza yuritadi, taqqoslaydi, umumlashtiradi, harakatning turli xil variantlari orasidan tanlaydi, o'zi uchun, eng adekvat, tanlagan narsasining to'g'riligini isbotlaydi. Bu yoshdagi maktabgacha tarbiyachi tushunarli hodisa, narsa, obyekt orqali tushunarsiz narsani tushuntirish uchun o'xshashlikdan foydalanishga qodir. Uning fikrlashi hayoliydir. Ushbu davrda bolalar ko'pincha yorqin, ammo obyektlarning asosiy xususiyatlariga e'tibor berishadi, bu esa xulosalarning asl nusxalarini keltirib chiqaradi. Barcha bolalarning fikrlashlari o'ziga xos tarzda mantiqiydir.

Inson egallab olishi lozim bo'lgan ijtimoiy tajriba qanchalik murakkab bo'lgani sari, bu tajribani yetkazish yuzasidan maxsus tashkil etilgan faoliyatga ya'ni (biror ishlab chiqarishni o'rgatishga) ehtiyoji paydo bo'la boshladi. Tarbiya mohirlik va ishning ko'zini bilishni talab eta boshladi.

Qomusiy olim Abu Nasr Forobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta shunday ta'rif bergan edi: "Ta'lim – degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish,

tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir.

Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishni, o'rganishidir". Ma'rifat darg'asi A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida esa pedagogika fanini aniq va tushunarli qilib ta'riflaydi: "Tarbiya pedagogiya", ya'ni bola tarbiyasining fani demakdur... "Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot — yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir..." .

Hozirgacha soha mutaxassislaridan ko'pchiligi maktabgacha yoshdagi bolalar bilish faolligini rivojlanishi va uning nazariy asoslarini qator qirralarini o'z ilmiy izlanishlarida o'rganganlar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof muxitga va o'z-o'ziga nisbatan ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi asosida bilish faolligini rivojlanishi masalasi xorijlik psixologlardan DJ.Piyaje, D.Elkonin, S.Muxina D.Maers, V.Kvinn, R.Beron, D.Richardson, F.Zimbardo va boshqalarining tadqiqotlarida qisman yoritib berilgan. SHuningdek, bilish faolligini rivojlantirish muammosi G.Andreeva, V.Ageev, A.Donsov, V.Trusov, T.Emel'yanova, L.Petrovskaya, I.Jaspars, J.Jodelet kabi rus hamda fransuz olimlari tomonidan ham muayyan darajada o'rganilgan.

Olimlarning tadqiqotlari asosida olingan hulosalarga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalar bilish jarayonlari ijtimoiy ta'sirlar asosida shakllanar ekan. Ularning diqqati, xotirasi, aqliy faoliyati va muloqatga kirishishi, ko'p xollarda, tashqi munosabatlar va o'yin faoliyatining ta'sirchanligiga bog'lik ekanligi olimlar tomonidan ta'kidlanadi. Olimlarning fikricha bog'cha yoshdagi bolalar bilish faolligi shaxs sifatida shakllanish davrlariga bog'liq holda rivojlanar ekan. Bog'cha yoshdagi bolalar shaxsining shakllanishi uch davrga ajratadilar: 3-4 yosh oraliqida bo'lib, bola emotsional jihatdan o'z-o'zini boshqarishning mustaxkamlanishi bilan bog'liqdir. 4-5 yoshni tashkil qilib axloqiy o'z-o'zini boshqarish davri hisoblanadi. dastlabki empirik shaxsiy ishchanlik va tadbirkorlik xususiyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi. Mana shu davrlarda bolalarning diqqat barqarorligini ta'minlash uchun berilgan savolarga va topshiriqlarga javoblari, ularning xotirasini, tafakkurini va hayolini rivojlanishiga yordam beradi. Bolalarning xissiy - emotsional kechinmalari tashqi ta'silgag asosida shakllanar ekan, ularning ijtimoiy munosabatlar ichida ta'lim vatajriba natijalarida ham isbotlandi.

Ta'lim tartiya ta'sigi bilan birga bolalar psixik xususiyatlarining taraqqiyotiga ularning faol faoliyati rolini hisobga olish ham zarurdir. Chunki, bola tarbiyaning faqat passiv obyektigina emas, balki o'z faoliyatlari bilan ham o'ziga, ya'ni o'zining psixik taraqqiyotiga faol ta'sir qilib turadigan mavjudotlardir. Tarbiya bolaning faol faoliyatlarini xar doim to'g'ri tashkil qilib, yo'lga solib tursa, undagi mavjud sifatlarning har xil turlarida (o'yin, mehnat, o'qish) nomoyon bo'lib mustahkamlana boradi. CHunonchi-bola psixikasi o'yin, o'qish o'rganish, mehnat va turli ijtimoiy faoliyat jarayonlarida taraqqiy qiladi. Faoliyatning bu turlari bolaning o'sishi va yosh xususiyatlariga mos ravishda o'zgarib biri ikkinchisi bilan almashinib turadi. M: bog'chagacha va maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning asosiy faoliyati o'yindir. Chunki, o'yin bola tabiatining asosiy xususiyati hisoblanadi. Bola o'yin orqali atorofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni bilib ola boshlaydi.

Shu o'rinda M.Voxidovning: «bola o'yinda qanday bo'lsa, o'cib ulg'aygach ishda ham ko'pincha ko'p jihatdan shunday bo'ladi» (ehtiyoj, moddiy dunyoga munosabat, o'z-o'ziga munosabat, iroda, xisuy tuyg'u, bilish jarayo^a^ deb ta'kidini e'tiraf etish maqsadga muvofiqdir. Kognitiv faoliyat katta maktabgacha yoshdagi bolalarning yangi bilim, ko'nikma, ichki qat'iyat va ma'lum bilimlarni to'plash va

kengaytirish uchun turli xil harakat usullaridan foydalanish zaruriyatiga bo'lgan qiziqishini aks ettiradi. G.I. Shchukina "kognitiv faoliyat" ni shaxsning sifati, ya'ni shaxsning bilimiga bo'lgan intilishini o'z ichiga olgan, bilish jarayoniga intellektual munosabatni ifoda etadi. Shaxsning sifati, "kognitiv faoliyat", uning fikriga ko'ra, bilim olishga intilishning doimiy namoyon bo'lishi bilan yuzaga keladi. Shaxs darajasida kognitiv faoliyatni shakllantirish muammosi asosan kognitiv faoliyatning motivatsiyasini va maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim qiziqishlarini shakllantirish usullarini ko'rib chiqish bilan bog'liq. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda kognitiv faoliyatni 3*4 rivojlantirishning eng samarali tomonlari matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayonlarida namoyon bo'ladi va matematika o'qitish metodikasida asosiy o'rinni metodik usullar sifatida beriladigan savollar egallaydi. Ular reproduktiv-mnemik, reproduktiv-bilish, produktiv-bilish bo'lishi mumkin. Bunda savollar aniq va ixcham bo'lishi lozim. O'qitish jarayonida bolalar yoshi va o'maniladigan materialga bog'liq 40. M.Vohidov "Bolalar psixologiyasi" holda reproduktiv va produktiv savollar birligi bo'lishi kerak. Savollar bolalar fikrlashini rivojlantirishni ta'minlaydi.

Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda asosan oddiydan boshlab, predmetlarning aniq belgilarini, xossalarni, amaliy harakat natijalarini yoritishga yo'naltirilgan, bog'lanishlarni, munosabatlarni, aloqalarni, ularni tushuntirish va asoslashni, oddiy isbotlashdan foydalanishni talab etuvchi murakkabroq savollardan ko'prok foydalaniladi. Ko'proq bunday savollar tarbiyachi tomonidan

namunani namoyish etgandan keyin yoki bola topshiriqni bajargandan keyin beriladi. Masalan, bolalar qog'oz to'g'riburchakni ikkita teng qismga bo'lganida, ulardan so'raladi: "Sen nima qilding? Bu qism qanday nomlanadi? Maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim faolligini shakllantirish jarayonida bir qator omillarning mavjudligi barcha tadqiqotlar uchun umumiy hisoblanadi. Ular orasida ichki omil, ya'ni kognitiv harakatlarning subyektiv xarakteristikasi mavjud. Kognitiv faoliyatning tashuvchisi bilimning yaxlit subyeksi - shaxsdir.

Pedagogikada bolalarning savollar va javoblar tizimi suhbat deyiladi. Suhbat usuli atroflicha o'ylangan savollar yordamida tarbiyachi bilan bolalar orasidagi suhbatni ko'zda tutib, ularning mustaqil fikrlashini yangi tushunchalarni egallashga olib keladi. Uni qo'llashda savollarni qo'yish, bolalarning javob va mulohazalarini muhokama qilish, xulosalarni shakllantirish, javoblarni tuzatish usullaridan foydalaniladi. Amaliy usullarda vazifa (maqsad)ni qo'yish, uni bajarish usulini rejalashtirish, bajarish jarayonini boshqarish,

tahlil qilish, kamchiliklar sababini aniqlash, maqsadga to'liq erishish uchun o'quv mashg'uloti jarayoniga tuzatish va o'zgartirishlar kiritishi ishlari amalga oshiriladi. Amaliy mashqlarni bajarishda bolalar bo'lajak hatti-harakatlarini faol mushohada qiladi, o'ziga-o'zi eshittirib gapiradi hamda bo'lajak voqeani sharhlaydi. Erkin fikrlash usuli illyustrativ rasmlar, fotolavhalar kabilar va ularning muhokamalariga bag'ishlanadi. Bu mashg'ulotdan ko'zda tutilgan maqsad bolalarning bilim doirasini, dunyoqarashini kengaytirish, ularni rasmlar, fotolavhalar, kitoblar bilan tanishtirish orqali, ularning bilim olish va qiziqishlarini orttirish, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini yangi vaziyatlarda qo'llash orqali yangi bilimlarni egallashlariga erishishdir.

Xulosa. qilib aytganda maktabgacha yosh davridagi bolalar bilish faolligini nazariy jihatdan o'rganganimizda shunga amin bo'ldikki, bu yo'nalishda juda ko'p tadqiqotlar olib borilgan. Ma'lum metodikalar ishlab chiqilganligiga amin bo'ldik. Lekin shunga qaramasdan mazkur mavzuni xali o'rganishi lozim bo'lgan, o'z echimini kutayotgan muammolari ham mavjud ekan. Shu nuqtai nazardan biz ham o'z mavzuimiz chegarasida maktabgacha yosh davri bolalarining bilish faolligini rivojlantirish usullarini amaliy taxlil qilish uchun nazariy ma'lumotlarni chuqur o'rganib, kerakli xulosalarni oldik. Bilish faolligi o'z mazmun mohiyatiga ko'ra barcha yosh davrlarida rivojlantirishni taqozo etadiki, bevosita xar bir yosh davrining intellektual salohiyati, bilish darajasi va psixologik xususiyatlarini shakllanganligiga qarab tadqiqot ishlari tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlashida quyidagilarga alohida e'tibor berish lozim:

- maktabgacha yoshdagi bolalarning tasvirlash faoliyati va ularning psixologik xususiyati;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim mashg'ulotlari va uning psixologik xususiyatlari;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning mehnat mashg'ulotlari va ularning psixologik xususiyatlari;
- maktabgacha yoshdagi bolalar asab tizimi rivojlanishi;
- maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasi (idroki, nutqi, taffakurning rivojlanishi, hissiyotlari va ongning rivojlanishi).

Ko'rinadiki, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni mustaqil mulohaza yuritishga yo'naltirishda ularga xos bo'lgan mana shu pedagogik tabiiy-ruhiy xususiyatlarni inobatga olish bu borada muvaffaqiyatga erishish garovidir.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda bo'lib o'tgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofliqini asrash - davr talabi" mavzuidagi anjumanda so'zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasi haqidagi nutqidan. <https://www.standart.uz/ru/news/view?id=963>
2. 2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi
3. Abu Nasr Forobiy. Baxt-saodatga erishuv haqida. Risolalar. -T.: «Fan», 1975, 76-bet.
4. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. -T.: «Ma'naviyat», 1998. 36-bet
5. AKRAMOVA MATLUBA TULKINOVNA Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi O'quv qo'llanma Buxoro 2021
6. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. - Toshkent: «Fan», 1997.